

SHAXSLARDA EHTIYOJLARNI PAYDO BO‘LISHI HAMDA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Djurayeva Nasiba Islomovna

Surxondaryo viloyati Denov tumanidagi
13-umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Hozirgi zamonda jamiyatni yangilanishining ijtimoiy-psixologik tahlillar asosida uning transformatsiyasi xususiyatlarini hamda uning nazariy va metodologik asoslari, shuningdek, shaxsning ma’naviy ehtiyojlarining transformatsiyasining sabab va oqibatlari bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar tadqiq etilmoqda. Mazkur muammo ham barcha davrlarda tadqiqotlar ob’ekti bo‘lib kelgan.

Kalit so‘zlar: Ehtiyoj, ehtiyoj turlari, moddiy ehtiyoj, ma’naviy ehtiyoj, ruhiy rivojlanish, psixik taraqqiyot qonuniyatlari

KIRISH

Shaxsning ehtiyojlaridan a) “ovqatlanish”; b) “kiyinish”; v) “uy-joyga”; g) “hirsiy/jinsiy”; d) “jismoniy”; e) “salomatlik”, uni saqlash va tibbiy xizmat; j) tabiat bilan o‘zaro faoliyatga (muloqotga) bo‘lgan ehtiyojlar tabiiy, asosan bular moddiy ehtiyojlar qatoriga kiradi. Bir qator mualliflar tabiat bilan muloqotga nisbatan ehtiyojni boshqa ba’zi ehtiyojlar bilan chambarchas bog‘liq majmua shaklida ekologik ehtiyoj deb ham ataydilar. Asosan ma’naviy ehtiyojlar qatoriga a) ilmiy dunyoqarashga bo‘lgan ehtiyoj; b) nazariy-o‘rganishga (bilim olishga); v) axloqiy; g) estetik va badiiy; d) ma’naviy muloqotga bo‘lgan ehtiyoj; e) hayotning mohiyatini (mazmuni) izlash va amalga oshirishga bo‘lgan ehtiyojlar kiradi. Shu o‘rinda ehtiyojlar haqidagi bilimlarimiz chuqurlashib borgan sayin ehtiyojlar tizimining o‘zi ham yangi elementlar bilan to‘lib boradi. Masalan, “estetik ehtiyojlar” bilan bir qatorda san’at funksiyasi bilan qanoatlantiriladigan badiiy ehtiyojni ham ajratib ko‘rsatish asoslanib berilgan edi.

Ehtiyojlarning navbatdagi guruhiga biz “mehnat” va “ijtimoiy-siyosiy faoliyatga” bo‘lgan ehtiyojlarni kiritamiz. Ularning tahlili bundan oldin zikr qilingan ehtiyojlar guruhlarini chuqurroq tushunish uchun asosiy rol o‘ynaydi. Shu asnoda, ijtimoiy ehtiyojlarning zamonaviy sharoitdagi umumiy tuzilmasida, strukturasida moddiy va ma’naviy jihatlari bir-biriga yaqindan bog‘lanib ketadigan ehtiyojlarning ko‘lami oshib borayotganligini ta’kidlab o‘tish lozim. Boshqacha qilib aytganda, mehnat va ijtimoiy-siyosiy faoliyatga bo‘lgan ehtiyojlar moddiy va ma’naviy jihatlarning birligi, yaxlitligi bilan xarakterlanadi. Ya’ni mehnatga bo‘lgan ehtiyoj sintetik ehtiyoj bo‘lib, unda moddiy va ma’naviy ehtiyojlarning elementlari mavjud. Ijtimoiy-siyosiy faoliyat moddiy-amaliy faoliyatlarning asosiy turlaridan biri

bo'lganligi sababli, unda ehtiyoj moddiy ehtiyoj jihatlari majud. Biroq, ushbu ehtiyoj tarkibida mehnatga bo'lgan ehtiyoj ham, ma'naviy ehtiyojning o'rganishga (bilim olishga), muloqotga va hokazolarga bo'lgan ehtiyojlar kabi elementlari ham mavjud.

Bizning fikrimizcha, bu erda moddiy va ma'naviy ehtiyojlarining jihatlarning dialektikasi aniq namoyon bo'ladi. Zamonaviy shaxs moddiy ehtiyojlarining shakllanish jarayonida moddiy jihat ma'naviylashadi, g'oyaviy mazmun bilan to'ldiriladi. O'z navbatida, ma'naviylik moddiylashadi, ob'ektivlashadi. Ma'naviy jihatning moddiylashuvida, shaxsning "ma'naviy intilishlarining", "g'oyaviy qiziqishlarining" ob'ektivlashuvida, ideallik va voqelikning "bir-biriga qo'llab bo'lmaslikni" engib o'tishda, avvalambor, amaliyot yetakchi rol o'ynaydi va amaliyotning asosiy turi sifatida ishlab chiqaruvchi mehnat dastlabki o'rinda turadi. Zamonaviy shaxs ehtiyojlarining shakllanish jarayonida mehnat va amaliyotning har qanaqa boshqa asosiy turi – ijtimoiy-siyosiy faoliyati, ushbu jarayonning ham maqsadi va ham moddiy asosi hisoblanadi. Biroq bu kelajak jamiyatida inson faoliyati shaxs ehtiyojlaridan mustaqil, xoli bo'ladi degani emas. Bunda mehnatga bo'lgan ehtiyoj mustasnodir. Zero, mehnatga bo'lgan ehtiyojning ulkan ahamiyati borligi bilan bir qatorda, inson xulq-atvorini belgilovchi determinant boshqa ehtiyojlarning ma'naviy, estetik va boshqalar ahamiyatiga past baho bermaslik kerak.

Shu nuqtai-nazardan qaraganda sharq va g'arb olimlarining tadqiqotlarida, asarlarida muhim ilmiy ob'ekt, yechimini kutayotgan muammo sifatida qaralib kelingan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Yusuf Xos Xojib, Amir Temur, Zaxriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy, Ibn Sino, Zamaxshariy kabi sharqning buyuk olimu - ulamolari, mutafakkiru-donishmandlarining asarlarida xalqning orzulari, intilishlari, qiziqishlari, maqsad va mafkurasi, motivlari va motivatsiyalari hamda ehtiyojlarning shakli, mazmuni, turli-tuman ko'rinishlariga oid g'oyalar, qarashlar tahlil etilgan.

Shuningdek, shaxsning ma'naviy ehtiyojlarini tadqiq etishning metodologik asoslarini klassik olamdagi tadqiqotchilar shaxs ma'naviy ehtiyojlari holatini, mazmunini, tarkibini, atributlarini, ta'sir ko'rsatuvchi ob'yektiv shart-sharoitlarni va sub'yektiv omillarni mamlakatimiz psixologlaridan E.G'ozdiyev, A.Safiyev, V.Karimova, A.Jabborov, D.Muxamedova, B.Umarov, X.Ruxiyeva, I.Maxmudov, E.Sattarov, I.Xudoyberdiyev, M.Mamatov, L.Tursunov, X.Alimov, Sh.M Ulug'ova, A.Rasulov va boshqa taniqli olimlar ma'naviy ehtiyojlar ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiypsixologik faktlarni muammo sifatida tadqiq etishgan.

Hozirgi kunda zamonaviy ijtimoiy psixologiya fanida ehtiyojlarning bir necha o'nlab tasnifi mavjud. Tadqiqotimizning maqsadiga muvofiq ravishda, biz zamonaviy shaxs ehtiyojlarining shakllanishining asosiy yo'nalishlarini belgilash, ajratishda belgilovchi ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi tasniflarini ilmiy tahlil etamiz. Ma'lumki, ehtiyojlarning mazmuni, ularning sifat va miqdoriy xarakteristikalari faoliyat asosida,

determinatsiya qilinadi, shuning uchun ehtiyojlarni tasniflashning asosiy yo‘nalishlaridan biri faoliyatning asosiy turlariga ko‘ra tasniflashdan iborat – moddiy-ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy – mehnatga bo‘lgan ehtiyoj, ijtimoiy-siyosiy faoliyat ehtiyoji, ma‘naviy ehtiyojlarning turli shakllari: axloqiy, estetik, badiiy va hokazo kabi ehtiyojlar ajratib ko‘rsatiladi. Biroq bu ehtiyojlarning turli-tumanligi faqat ularni belgilaydigan faoliyat turlari bilan cheklanib qoladi degan ma‘noni bermaydi. Bir ehtiyojning o‘zi masalan, axloqiy yoki estetik turli faoliyat – mehnat, ijtimoiy-o‘zgartiruvchi, muloqot sohasidagi turlari bilan qondirilishi mumkin. Shu bilan birga, faoliyatning birgina turi masalan, mehnat faoliyati bir emas, bir necha ehtiyojlarni qondirishi mumkin.

Ijtimoiy munosabatlarning asosiy turlariga ko‘ra biz shaxs ehtiyojlarining ikki guruhini: moddiy va ma‘naviy hamda uchinchi– moddiy-ma‘naviy guruhini ajratishimiz ham mumkinki, uni moddiy yoki ma‘naviy guruhga tom ma‘noda ajratib kiritib bo‘lmaydi. Albatta, ehtiyojlarni u yoki bu guruhga kiritish ma‘lum darajada shartli hisoblanadi, chunki moddiy ehtiyojlarda ma‘naviy mazmuni mavjud, “ma‘naviy ehtiyojlar” esa “moddiy ehtiyojlar” bilan bog‘liq. Shu sababdan, moddiy yoki ma‘naviy ehtiyojlar haqida so‘z ketganda ular ustunlik jihatdan xuddi shunaqa (moddiy yoki ma‘naviy) ekanligiga aniqlik kiritib olish kerak. Masalan, kiyimga bo‘lgan ehtiyoj nafaqat moddiy bo‘libgina qolmay, u ma‘lum darajada estetik, ma‘naviy ehtiyojlarning namoyon bo‘lishi ham hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining o‘sib borishi bilan birga hirsiiy “emotsional” ehtiyoj ham yorqin aks etadigan ma‘naviy mazmun kasb etmoqda.

Ba‘zi ehtiyojlarning bizni qiziqtirayotgan aspektidagi (jihatdagi) o‘rnini statusini aniqlash oson ish emas. Ular qatoriga, masalan, tabiat bilan muloqot qilish ham kiradi. Shu paytgacha moddiy ehtiyojlarga bo‘lgan yondashuvga ko‘ra bundaylar qatoriga, asosan, inson organizmini, uning jismoniy yashashini borlig‘ini ta‘minlashga bo‘lgan ehtiyojlar kiritiladi. Shu asnoda, L.P.Buyevaning nuqtayi nazarini keltirish o‘rinli bo‘ladi. Olimaning fikricha, moddiy ehtiyojlar tizimini, jumladan, tabiat bilan muloqot ehtiyojini kengroq tushunish zarurligini ta‘kidlaydi. Olimaning fikriga ko‘ra, “Insonning moddiy ehtiyojlari tizimi jamiyat moddiy hayotini qayta ishlab chiqarish va rivojlanishi jarayonining turli tomonlarini aks ettiradi. Ushbu tizim insonning mehnat jarayonida amalga oshadigan tabiat va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarini ishlab chiqarishning yaxlit, yagona usulida qamrab oladi”. Boshqa nuqtayi nazar ham mavjud. Bunda diqqat e‘tibor tahlil qilinayotgan hodisa, fenomen avvalambor ma‘naviy ehtiyoj - estetik, axloqiy va boshqa ehtiyojlarning o‘ziga xos sintezidir degan fikrga qaratiladi. Albatta, har bir jamiyat o‘ziga xos tabiatga bo‘lgan tor pragmatik, faqat iste‘mol qilish munosabatini yengib o‘tish bilan, zamonaviy jamiyat tabiat bilan birga o‘zaro aloqani shakllantiradi va bu aloqalarda inson sub‘ektivligining yuqori va nozik tomonlari namoyon bo‘lishi” aks ettiriladi.

Zamonaviy jamiyatning taraqqiyoti davomida biz o'rganayotgan ehtiyoj turi, bizning fikrimizcha, asosan moddiy ehtiyojligicha qolsa ham, yanada ko'proq ma'naviylik kasb etadi. "Faqat sayr qilish, turizm paytidagi tabiat bilan muloqot, balki mehnat qilayotgan paytda, jamoa shaklida uning estetik o'zgarishi, "jumladan, bog'-tomorqalaridagi (uchastkalaridagi) tabiat bilan muloqot ham umumiy ehtiyojga aylanadi" degan fikrga qo'shilmasdan bo'lmaydi. Mehnatni zamonaviy shaxsning "yetakchi ehtiyoji" deb tushunish ularning tizimida moddiy ehtiyojlarning o'rnini belgilash imkonini beradi. Moddiy ehtiyojlarni qondirish bilan inson dastavval moddiy va ma'naviy boyliklar iste'molchisi sifatida amal qiladi. Mehnatga bo'lgan ehtiyojni qondirish jarayonida esa inson ularning yaratuvchisidir va "o'zida ishlab chiqariladigan va iste'mol qilinadigan narsa va xizmatlar doirasidan tashqariga chiqadigan qobiliyatlar va ehtiyojlarni rivojlantiradi".

Ajratib ko'rsatilgan asosga ko'ra, ehtiyojlarning biz taklif qilgan tasnifi to'la bo'lmasada, shaxsning ko'plab ehtiyojlarini qamrab olishga imkon beribgina qolmay, balki ularni tizimga solish imkonini ham beradi deb o'ylaymiz.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan ehtiyojlar guruhlarining har birida o'ziga xos xususiyatlari bor va zamonaviy shaxsni shakllantirishda ularni hisobga olish lozim. Masalan, moddiy ehtiyojlarning ma'naviy ehtiyojlardan muhim bir farqi allaqachon ularning nomidayoq mujassamlangan bo'lib, unda moddiy ehtiyojlar umuman olganda iste'mol (sarf bo'lish, utilitar) tabiatiga ega. O'zining moddiy ehtiyojlar tipiga ko'ra– ovqatga, kiyimga, poyafzalga bo'lgan ehtiyojlarini amalga oshirish bilan inson o'zining ushbu ehtiyojlarini qondiruvchi predmetlarni o'zlashtirib, o'ziniki qilib oladi va ularga ega bo'lishdan ularni tasarruf etishdan to'g'ridan to'g'ri amaliy foyda oladi. Ma'naviy ehtiyojlarini – axloqiy, estetik, bilim olish, o'rganish, ehtiyojlarini amalga oshirishda inson aksariyat hollarda o'zining shaxsiy "men" jihati, tor shaxsiy manfaatlar doirasidan tashqariga chiqadi va ijtimoiy qadriyatlarga erishadi, ularning bir qismiga aylanadi. Shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishi uchun moddiy ehtiyojlarining ma'naviylashuvi juda muhimdir. Ma'naviy ehtiyojlarning mavjud xarakteristikasi ularni moddiy ehtiyojlarga qaraganda ko'proq sub'ektiv jihat namoyon bo'ladi. Ushbu holat (fakt) shaxs uchun ushbu ehtiyojlarni qondirishga tanlov, erkinlik qanday darajada ta'minlanishidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yusuf Xos Xojib. Qutadg'u bilig.-T. Fan.197, -402b.
2. Abu Rayxon Beruniy. Mineralogiya. Izd, prizv. T. Z. –T.1966 -308b.
3. Abu Rayxon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar . –T. Fan. 1968. -
4. 375b.

5. G'oziev E. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. –T.Universitet 2003.
6. G'oziev E. Yuksak xislarni shakllantirish. Xalq ta'limi 1-son 2005.
7. Буева Л.П. Человек, деятельности и общения.-М. Вопросы философии:-№5
8. 1978. С.138
9. Ziyo.net

